

Modern Türklük Araştırmaları Dergisi

Cilt 1, Sayı 1 (Kasım 2004)

Mak. #7, ss. 75-89

Telif Hakkı © Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Japonya Türk-Tatar Diasporası

Ali Merthan DüNDAR

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

ÖZET

Rusya'nın 1552'de Kazan Hanlığını ele geçirmesiyle, İdil-Ural bölgesinde yaşayan Türk-Tatarlar Rus İmparatorluğunun parçası haline gelmeye başlamıştır. Dinî ve kültürel haklarını elde etmeye çalışan Rusya Müslümanları arasında en faal kişiler de, çoğunlukla Türk-Tatarlar arasından çıkmıştır. 1917'deki Rus Devriminden sonraki kaşık günlerde Türk-Tatarların bir kısmı Bolşeviklerin saflarında yer alırken, bir kısmı da Çar taraftarları arasına katılmıştır. 1919'dan itibaren bir çok Türk-Tatar Çin'e ve Japonya kontrolündeki bölgelere göç etmiştir. Japonya'ya gelen gruplar, Yokohama, Tokyo, Kobe ve Nagoya gibi şehirlere yerleşmişlerdir. Tokyo'daki Türk-Tataralar, Japon milliyetçilerin ve bazı devlet görevlerinin de yardımlarıyla Mahalle-i İslâmiye adı altında örgütlenerek dinî, millî, kültürel konularda faaliyet göstermiştir. Japonların Türk-Tatarlara verdiği destek, Japonya'nın İslâm politikaları ile ilgilidir. Müslüman milletlerle yakın ilişki kurmak isteyen Japonya, İdil-Ural Türk-Tatarlarının Japonya'da yaşamalarına izin vererek, özellikle Tokyo'yu Müslümanlar için yeni bir merkez haline getirmeyi planlamıştır. Tokyo'da kurulan Matbaa-i İslâmiye ve Tokyo Camii Japonların maddî destekleriyle kurulmuştur. 1953 senesinde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Türk-Tatarlar, Türk-Japon ilişkileri tarihinin önemli bir noktasını oluştururlar.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

İdil-Ural, Türk-Tatar, Uzak Doğu, Japonya, Diaspora, Türk-Japon ilişkileri, Tokyo Camii

ABSTRACT

After the invasion of Kazan Khanate by Russia at 1552, Turco-Tatars of Volga-Ural region became a part of the Russian Empire. Most of the activists among the Russian Moslems fighting for the cultural and religious rights were also Turco-Tatars. After the 1917 Russian revolution, some of the Turco-Tatars joined the Bolshevik groups. However some Turco-Tatars took part in Tsarist groups. Beginning from 1919 certain Turco-Tatar families immigrated to China and Japan controlled areas. Yokohama, Tokyo, Kobe, Nagoya etc. were the cities where Turco-Tatars settled in Japan. Turco-Tatars of Tokyo were organised under the name of Mahalle-i İslamiye and became active in the cultural, religious, national matters with the support of the Japanese nationalists and some statesmen. This support is connected with Japanese Islam policy. By giving permission to Turco-Tatars for settling in Tokyo, Japanese government planned to make Tokyo as a new center for the Moslem world. Matbaa-i İslamiye (printing-office) and Tokyo Camii (Tokyo Mosque) were founded by Japanese financial support. Turco-Tatars became Turkish Republic citizen in 1953. This matter is the one of the important point of the history of Turkish-Japanese relations.

KEY WORDS

Volga-Ural, Turco-Tatar, Far East, Japan, Diaspora, Turco-Japanese Relations, Tokyo Mosque

Ülkemizde Türk-Japon ilişkileri üzerine yapılan çalışmalarda incelenen konuları, genellikle Ertuğrul faciası, Meiji dönemi yapılanmaları ve Osmanlı yenileşme hareketlerinin karşılaştırmaları ya da Osmanlı döneminde Türkiye’de yaşamış olan Japonların hayat öyküleri oluşturmaktadır. En az bu konular kadar önemli olan Japonya’daki Türk varlığı konusu ne yazık ki fazla incelenmemiştir. Biz de bu konuya, Amerikan, İngiliz, Japon, Türk arşiv belgeleri ile dönemi iyi bilen tanıkların anlattıkları bilgiler ışığında eğilerek açıklık getirmeye çalışacağız. Bu incelememiz Uzak Doğu’da yaşamış olan Türk-Tatar toplulukları ile ilgili seri çalışmanın ilkidir.

1450’lerin ortalarından itibaren kuzeydoğuda yayılmacı bir siyaset izlemeye başlayan Ruslar, Ekim 1552’de Kazan’ı işgal ederek Asya’daki Türk topraklarını yavaş yavaş ele geçirmeyi başarmışlardı (Rorlich 2000: 71). 19. yüzyılın sonlarında ise tüm Batı Türkistan Rusların eline geçmiş (Hayit 1975: 118), Doğu Türkistan ise 1878’de Çin tarafından tamamen işgal edilmiş, böylece Asya’daki bütün Türk halkları esaret altına girmişti (Saray 1998: 220). Rusya’nın egemenliği altındaki Türkler zaman zaman isyan etmiş olsalar da, çeşitli imkânsızlıkların yanında, kendi aralarında da birlik olamamaları sebebiyle başarılı olamamışlardır. Bu durum 1905’teki Rus devrimine kadar devam etmiş, daha önce birlik hâlinde millî bir hareket başlatamamış olan Türkler arasında, plânlı bir mücadele kararı ortaya çıkarak gayriresmî de olsa toplantılar yapılmaya başlanmıştır (Çağatay 1976: 9).

Rusya Türkleri arasındaki bu yeni yaklaşımın mimarlarının büyük çoğunluğunu şüphesiz İdil-Ural Türkleri oluşturuyordu. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren reformcu Tatar aydınlarını, dinî, ekonomik ve siyasî konularda Rusya Türklerinin önderliğinde görmek mümkündür.¹ Aydınlar içten gayretleriyle toplantılar düzenleyerek özgürlük için strateji belirlemeye çalışılsa da, tüm çabalara rağmen 1917 ihtilâli patlak verdiğinde Rusya Türkleri hazırlıksız yakalandılar.² Bunun doğal sonucu olarak Rusya'da iç savaş çıktığında, Türk halkları ortada kalmıştır. Topluluğun bir kısmı Bolşeviklerin (Kızıllar) saflarına katılırken, diğer kısmı Çarlık taraftarlarının (Beyazlar) saflarına dâhil olmuştur. Çarlık taraftarlarının savaştan yenik çıkması sonucunda, Amiral Kolçak, General Semenov ve Yüzbaşı Kalmikov gibi Sibiryâ bölgesinde savaşan komutanların ordularındaki İdil-Ural Türkleri, 1919'dan itibaren perişan bir hâlde Mançurya'ya ve Japonya'nın kontrolündeki bölgelere akın etmişlerdir.³ Bir başka göç dalgası da, 1920-1921 yıllarında ortaya çıkan büyük açlık döneminde gerçekleşmiş ve İdil-Ural Türklerin birçoğu vatanlarını terk ederek, Çin ve Mançurya'ya göç etmiştir. Göçmenlerin arasında fabrikatörler, zengin tüccarlar, imamlar, öğretmenler, kısaca toplumun her kesiminden birçok insan bulunmuş, şartların olumsuzluklarından ve sefaletten dolayı bu göçmenlerin birçoğu daha sonra geri dönmek zorunda kalmıştır. Geride kalanlar ise en büyük desteği şüphesiz daha önce bu bölgeye gelip yerleşen Türklere almışlardır (Tahir 1971: 7).

Rusya'nın 19. yüzyılın sonlarında Çin'den, Doğu Çin Demiryolu'nun inşaat ve işletme haklarını almasıyla binlerce Rusyalı, inşaat bölgelerine akmaya başlamıştı (Bakich 2000: 51). Demiryolu inşaatında çalışanların arasında çok sayıda Türk-Tatar da vardı. Ayrıca yine birçok Tatar Türkünün çalışma bölgelerinde bulunan ve çalışanlarla ailelerinin ihtiyaçlarını gidermek için kurulan dükkânlarda, işçi ya da patron olarak bulunmaktaydı. 1904 yılından itibaren, özellikle Harbin'de Türk-Tatar nüfusu artmaya başladı (Chernolutskaia 2000: 82). Göçmenler bu yeni topraklarda dinî ihtiyaçlarını karşılayabilmek için, 1906'da Harbin'de bir mescit açmış, aynı zamanda mescit binasını okul olarak da kullanmışlardır.⁴ Çocuk sayısı artmaya başlayınca, 1917-1918 yılları arasında yeni bir okul inşa edilmiştir (Baday 1976: 44). Uzakdoğu'daki Türklerin sosyal ve kültürel merkezi 1930 yılında Japonya'ya kayana kadar Harbin olmuştur. Uzak Doğu'daki ilk Türk-Tatar matbaası bu şehirde kurulmuş, *Yırak Şark*, *Miri (Bin) Yıl Mescidi*, *Beyrem Nuri*, *Çatka* gibi gazeteler ile bir çok kitap basılarak, Türk-Tatar toplulukları arasında bilgi ve haber akışı sağlanmıştır

¹ Bu konu ile ilgili olarak bkz. Rorlich (2000: 107-141); Kanlıdere (1997: 33-52); Kurat (1966: 96-194).

² Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Devlet (1998).

³ O.S.S R & A 890.2, 80-81-82.

⁴ İlk olarak 1901 yılında ahşaptan bir mescit yapılmış ancak yerleşimcilerin sayısı artınca 1906 yılında 58 Artilleriiskaia caddesinde taştan yeni bir camii inşa edilmiştir.

(Tahir 1972: 47).

Vatanlarından uzakta kendilerine yeni bir hayat kurmaya çalışan İdil-Ural Türk-Tatarları, Harbin'den başka; Haylar⁵, Mukden⁶, Mançurya⁷, Şanghai, Hun Hul Di⁸, Dairen⁹ gibi şehirlere yerleşerek dernekler kurmuş,¹⁰ bu yerleşim birimleri Japonya'ya geçişte onlar için birer atlama noktası olmuştur. Özellikle ticaretle uğraşanlar bölgede kurdukları ticaret ağının kendilerine sağladığı avantajla Japonya ve Japon pazarında kendilerine önemli yer edinmişlerdir.

İdil-Ural Türklerinin, Çin ve Kore'den Japonya'ya göç etmelerinin sebepleri arasında daha iyi bir hayat, daha kârlı ticaret gibi düşünceler yanında siyasî sebepler de bulunmaktaydı. Bu konu Japonya'nın Asya politikaları ile ilgilidir.

1868'de Meiji döneminin başlaması ile birlikte Japonya'da güç feodal beylerden İmparator'a geçerek merkezî bir yönetim sağlanmıştır (Mason 2001: 258). Bu geçiş kanlı olmakla beraber, Japonya'nın dışa açılması sonucunu doğurarak bilim, teknik, ticaret ve askerlik konularında ileri Batılı devletler seviyesine ulaşmasını ve yeni bir güç olarak tarih sahnesine çıkmasını sağlamıştır.¹¹ Özellikle ekonomik alanda gerçekleşen ilerleme, hammadde-pazar gibi yeni ihtiyaçlar doğurmuş, bu durum da Japonya'yı bölgesindeki diğer güçlerle, yani Rusya ve Çin ile karşı karşıya getirmiştir. Kaçınılmaz olarak önce 1894-1895 Çin-Japon savaşı patlak vermiş, ardından 1904-1905 Rus-Japon savaşı meydana gelmiştir. Japonya her iki savaştan da zaferle çıkarak tüm dünyanın ve özellikle de Rusya mağduru milletlerin -Müslümanlar ve Türklerin-dikkatini çekmiş, sempatisini kazanmıştır (Esenbel 2003: 29). Sadece sempati kazanmaktan öte Japonya, zaferleriyle Asya kıtasında yeni topraklar ve ekonomik ayrıcalıklar da elde etmiştir.¹²

1917 Rus ihtilâli sonrasında iç savaş sırasında, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, İtalya, Fransa ile birlikte Sibiry'a asker çıkararak Japonya¹³, bölgedeki Beyaz Rus yöneticileri ile temaslar kurup, onları askerî ve ekonomik konularda

⁵ Bkz. Tahir (1974: 35).

⁶ Bkz. Akçora (1972: 97).

⁷ Bkz. Tahir (1975:25).

⁸ Bkz. Tahir (1978:22-23).

⁹ Bkz. Tahir (1975:41).

¹⁰ Çin'in Mançurya kısmında; Tumun Tsitsihar, Girin, Mudenziyan, Tenzin, Pagranişni şehirleri ile İ-Man-Po, Mu-lin, Dai-Ma-Gou Yakişi, Çol, Buhidu, Mendumhi, İl-Dulga, Tun Hua, Fusin, Anzan, Sipin-Gai, Shi-To-Hedze köy ve istasyonlarında da İdil-Ural Türkleri yaşamaktaydı.

¹¹ Daha geniş bilgi için bkz. (Anderson 1983:110-115); Hunter (2001). Türk-Japon modernleşmelerinin karşılaştırması için: Ward ve Rustow (1964).

¹² F.O 371/477 The Official History Of The Russo Japanese War, Vol.1, 1908. Mikrofilm. Public Record Office.

¹³ F.O 371/3287 Mikrofilm s. 440. 13 Ağustos 1918 tarihli gizli rapor. Public Record Office.

destekleyerek kendine bağlı kukla yönetimler kurmaya çalışmıştır. Beyaz Rus orduları içerisinde bulunan Müslüman Türk-Tatar gruplarıyla ilişkilerin gelişmesi de bu döneme rastlamaktadır. Bu ilişki Batılı ülkelerin baskıları sonucunda Japonya'nın bölgeden askerlerini çekmesinden sonra da devam etmiştir. Bu dönem aynı zamanda Japon dış politikasını belirleyenlerce, Müslümanların potansiyel gücünün fark edildiği dönemdir.

Aslında Japonya ile Rusya Müslümanları arasındaki ilişki daha eskilere uzanmaktadır. Bölgesinde güçlü bir devlet olmaya başlayan Japonya, dışa açılmaya başladıktan sonra Asya ana karasına bir çok gezginler ve gözlemciler göndermiş, çevresindeki ülkelerde olup bitenleri öğrenmeye ve anlamaya çalışmıştır. İlk seyahat ve gözlemlerin ardından, özellikle Çin topraklarında sözde kültürel amaçlı dernekler kurularak bölgeden sürekli ve sağlıklı istihbarat akışı sağlanmıştır.¹⁴ Çin'in etnik unsurları ve bu unsurların dinî yapılarının iyice anlaşılmasıyla, olası müttefikler içine Müslümanlar da katılmaya başlamıştır. Çünkü Çin Müslümanları, yani Tunganlar ve Türk (Uygur, Kırgız, Kazak) Müslümanları uzun süredir Çin yönetimleri ile sürtüşme hâlindeydi.¹⁵ Japonya elde ettiği veriler ışığında 19. yüzyıl sonlarına doğru İslâm politikalarını oluşturmaya başlamış ve doğal olarak bu politikanın içine Rusya Müslümanları da dâhil edilmişti. Bu yeni İslâm politikasını destekleyen ve hatta sponsor olan fanatik milliyetçi Japon dernekleri de Rusya Müslümanları ile resmî olmayan temaslar kurmuş, onlara Japon propagandası yapmakta oldukça başarılı olmuşlardır.¹⁶

Japonlarla temasa geçerek, onların Rusya Müslümanları ile ilişki kurmalarını sağlayan ilk İdil-Ural Türkü Abdürreşit İbrahim efendi olmuştur.¹⁷ Gerçek bir mücadele adamı olarak tüm hayatını Müslüman Türk halklarının bağımsızlığına adanmış olan İbrahim, sadece Asya'daki Müslüman Türk halklarının bağımsızlık mücadelesi tarihi açısından değil, taşıdığı Osmanlı vatandaşlığından dolayı, Türkiye tarihi açısından da önemli bir kişidir.¹⁸ Onun Türk-Japon ilişkilerindeki yeri de

¹⁴ O.S.S R&A.890.1 Japanese Infiltration Among Muslims In China. 15.Mayıs.1944, 7.

¹⁵ Çin ve İslâmiyetle ilgili olarak bkz. Forbes (1986); Lattimore (1950); Whiting Sheng Shih-ts'ai (1958); Israeli (2003); Hayit (1975); Bekin (1974); Dreyer (1984); Arsan (1990); Peng Shih-Kang (1987).

¹⁶ Bu Derneklerin bazıları; Genyousha , Rakuzendo 1887,Toa Dobunkai 1898, Kokuryukai 1901, Dai-A-Gi Kai 1909. O.S.S. R&A No.890. 2 Ağustos 1944, 8-10.

¹⁷ Abdürreşit İbrahim II.Abdülhamid döneminde Japonya ve Osmanlı devleti arasında bir nevi gayri resmi elçi görevi görmüştür. Abdürreşit İbrahim'in hayatı ve faaliyetleri ile ilgili olarak bkz. Türkoğlu (1997). Ayrıca Mehmed Paksu'nun günümüz Türkçesinde yayına hazırladığı Abdürreşit İbrahim'in yazdığı, *İslam Dünyası ve Japonya'da İslamiyet* (İstanbul 1987) adlı eserine.

¹⁸ Abdürreşit İbrahim 1912 yılında Osmanlı vatandaşlığına geçmiştir. Ancak 8/8/1935'deTürk vatandaşlığından çıkarılmıştır. Bununla ilgili olarak Ek'ler kısmına bakınız.

önemini arttırmaktadır.¹⁹ Rusya'nın baskılarını arttırmasıyla mücadelesine dayanak arayan İbrahim, uzun bir süre Osmanlı Devletinin desteği ile faaliyetlerini sürdürmüştü, ancak dönemin Osmanlı İmparatoru II. Abdülhamid'in izlediği politika sonucunda yeni müttefikler aramak zorunda kalmıştır. İşte bu sırada Asya'da yükselmeye başlayan Japonya, Rusya Türklerinin ve Müslümanların kurtuluşunda, İbrahim için yeni bir ümit olmuştur.

Meiji Restorasyonu ile siyasî, ekonomik ve askerî alanlarda yenilikler yapmış olan Japonya, hızla güçlenmeye başlamış ve Rusya'nın rakibi hâline gelmiştir. Bu şartlar altında Abdürreşit İbrahim Japonya ile ilişkiye geçmiş, 1902 yılından itibaren birçok defa Japonya'ya giderek devlet adamları, üst rütbeli subaylar ve aşırı milliyetçi grupların liderleri ile dostluklar kurmuş, davasına destek sağlamıştır.²⁰ 1904-1905 Rus savaşından Japonya'nın zaferle çıkması İbrahim'in Japonya'ya olan inancını arttırmıştır. Asya'nın Hıristiyan olmayan yeni gücü Japonya da, Rusya Müslümanları ve dünya Müslümanlarının lideri konumundaki Osmanlı Devleti ile yakın ilişkiler kurabilmek için İbrahim'den yararlanmaya karar vermiştir. İbrahim de Türk ve Müslüman dünyasına yazıları ve sözleri ile Japonya'nın propagandasını yapmıştır.²¹ Abdürreşit İbrahim'in Japonya'da dostluk kurduğu en önemli şahsiyetlerden biri de hiç kuşkusuz Toyama Mitsuru'dur. Japon milliyetçiliğinin ve Asyalılığının fikir babalarından olan Mitsuru, *Genyousha* cemiyetini kurmuş, *Kokuryuukai* derneğinin de manevi liderliğini yapmıştır. Bu cemiyetler Mançurya'dan başlayarak tüm Asya'nın Batılılardan temizlenmesini ve Asyalıların Japonya liderliğinde birleşmesini amaçlamıştır. 1909 yılında Abdürreşit İbrahim ve Toyama Mitsuru, bazı ileri gelen Japonlarla beraber Tokyo'da, *Ajia Gikai* (Asya Meclisi) adlı bir cemiyet kurmuştur.

Bazı üst düzey Japonların birdenbire Müslümanlığı seçerek üyesi oldukları bu cemiyet, Asya Müslümanlarının bağımsızlık hareketlerini yönlendirmek için faaliyet göstermeye başlamıştır. İbrahim'in çalışmaları sonucunda Japon yöneticiler Rusya'daki Müslüman Türklere biraz daha yaklaşmış ve onları potansiyel müttefik olarak kabul etmişlerdir. Japonya ile siyasî ilişkiye giren ilk Türk lideri olan Abdürreşit

¹⁹ Abdürreşit İbrahim'in faaliyetleri ile ilgili çalışmalarda değişik görüşler vardır. Onun Türkcülüğü, İslâmcılığı, Turancılığı konusunda fikirler mevcuttur. Kısaca herkesin Abdürreşit İbrahim'i farklıdır. Yabancı raporlarda da , örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nin istihbarat raporlarında, O'nun Japon ajanı olduğu, 1904 Rus-Japon savaşında Rusya lehinde ajanlık yaptığı yazılmaktadır. Bkz. O.S.S R&A No. 890.2, s. 25. Onun Osmanlı dönemindeki yeri ile Cumhuriyet dönemindeki yeri farklıdır. Bizim Abdürreşit İbrahim ile ilgili görüşlerimiz ayrı bir çalışmada ele alınacaktır.

²⁰ Abdürreşit İbrahim'in Japonya'ya yaptığı seyahatlerle ilgili olarak bkz. Rorlich (2000: 224).

²¹ Abdürreşit İbrahim, Alem-i İslâm adlı eserinde uzun uzun Japonya'dan bahsederek orada yaptıklarını, gördüklerini, tanıştığı kişileri anlatmış, Japonya'nın İslâm dünyasına karşı duyduğu dostluk hislerini belirtmiştir. Burada ilginç olan, daha önceki seyahatlerinden hiç bahsetmemiş olmasıdır.

İbrahim, 1933'de eski dostlarının daveti ile Japonya'ya gitmiş yaşamının sonuna kadar burada kalmıştır.²²

Abdürreşit İbrahim'in araladığı kapıdan daha sonra İdil-Ural Türkleri de geçerek Japonya'ya gelmiş ve buraya yerleşerek Türk- Japon ilişkilerinin fazlaca bilinmeyen bir yönünü oluşturmuşlardır. Özellikle ticaretle uğraşan bazı İdil-Uralı Türkler, aileleri ile beraber yetkililerden özel izinler alarak, 1920 yılından itibaren Japonya'ya ve Japonya kontrolündeki Kore'ye gelmeye başlamıştır.²³ Japonya'ya gelenler Yokohama, Kobe ve Nagoya şehirlerine yerleşmişlerdir. Başlangıçta Yokohama'da diğer şehirlere göre daha kalabalık bir topluluk oluşmuş, ancak daha sonra Tokyo, Kobe ve Nagoya'da da Türk-Tatar nüfus artmaya başlamıştır.

Tokyo'daki Türk-Tatar grubu 1921'den itibaren oluşmaya başlamıştır. Önceleri daha çok bekârlardan oluşan bu topluluk, Shinjiku semtindeki Tokyo otelinde odalar kiralayarak barınmış ve ticaret ile uğraşmıştır. İşlerini yoluna sokanlar yavaş yavaş ailelerini de yanlarına aldırarak ya da evlenerek Tokyo'daki az sayıda Müslüman ailenin yaşadığı yerlere taşınmışlardır. Japonya'daki Türklerin bazıları kasaplık, zahirecilik gibi daha çok Müslüman ailelerin ihtiyaçlarına yönelik işler yaparken, çoğunluğu kumaş ve hazır elbise ticareti ile uğraşmıştır. Zengin Türk-Tatar tüccarlar, mallarını yine Türk-Tatar olan seyyar satıcılara vererek sattırılmışlar, seyyar satıcıların kimileri tek başlarına, kimileri de eşleriyle birlikte mallarını en uzak köylere kadar götürüp satmışlardır.²⁴ Kumaş ve hazır giyim ticareti giderek kâr getiren bir iş olmaya başladıkça, pazarlama konusunda eleman sıkıntısı baş göstermiş, bu sıkıntının giderilmesinin de Mançurya ya da Kore'deki Türk-Tatar gençlerinin Japonya'ya getirilmeleriyle mümkün olabileceği düşünülmüştür.²⁵ Japonya'ya gelen her Rusyalının, gümrükte ya nakit ya da yazılı garanti şeklinde 1.500 Japon yeni tutarındaki parayı yetkililere göstermek zorunda olması, yeni gelenlerin karşısına bir

²² Abdürreşit İbrahim 1944 yılında Tokyo'da ölmüştür. Mezarı, 1924'den sonra Türk cemaatince satın alınmış olan, Tokyo-Tama Türk mezarlığındadır.

²³ Japonya'daki Türklerle ilgili fazla çalışma yoktur. Var olan çalışmalarda da Türklerin Japonya'ya 1920'den itibaren geldikleri belirtilmektedir. Ancak Yokohama'da bulunan yabancılar mezarlığında, açık kimliği yazmayan 1919'da ölmüş bir Başkurt Türkünün mezarını, 2001 senesinde Japonya'da yaptığımız araştırmada bulmuştuk. Böylece Türklerin Japonya'ya geliş tarihini 1919 olarak tespit etmenin mümkün olduğu kanaatindeyiz.

²⁴ Satılan malların fiyatları, miktarları gibi ekonomik konularla ilgili olarak istatistiksel bir çalışmaya ya da belgeye rastlayamadık. Japon İçişleri ve Dışişleri arşiv belgelerindeki bilgilere dayanarak tekstil malları satıcılığının Japonya'daki Türk-Tatarlar arasında revaçta olduğunu tespit ettik.

²⁵ Bu bilgiler hâlen Tokyo'da yaşamakta olan Japonya Türk Cemiyeti başkanı, dostum Sayın Temimdâr Muhit Beyefendi ile 2002 senesi Aralık ayında yaptığımız mülakattan alınmıştır. Ayrıca hâlen Ankara'da oturmakta olan Japonya doğumlu Sayın Ravi Ağış Beyefendi de 2003 senesinde yaptığımız bir görüşmede bu konuda aynı bilgileri vermiştir.

engel olarak çıkmış, sıkıntılar yaşanmaya başlanmıştır. Önceleri 400 Japon yeni olan bu miktar, 1917 Rus ihtilâli ile ülkelerini terk eden Rus göçmenlerin Japonya'ya akınını engellemek için, 1924 yılında çıkarılmış bir kanunla, 1.500 yen'e yükseltildi.²⁶ Bu sorun da karşılıklı güvene dayanan bir işlem ile aşılmıştır. Gençleri Japonya'ya davet eden tüccarlar onlara gerekli miktarı hamiline yazılı bir çek ile vermiş, gençler de Japonya'ya geldiklerinde bu çekleri sahiplerine iade etmişlerdir. Japonya'da Avrupa tarzı giysilerin, kumaşların halk arasında sevilmesi ve yaygınlaşmasında buradaki Türk-Tatar satıcıların katkısı büyük olmuştur.

Tokyo'da bulunan Türk aileler güç hayat şartlarına karşılık, birlik, beraberlik ve dayanışma içinde bu zor şartları aşmaya çalışmıştır. Kimliklerini koruyabilmek için maddî imkânlarının da elverdiği ölçüde, dinî bayramlarda, millî günlerde Shinjuku semtinde bulunan Tokyo otelinde salon kiralayarak bir araya gelmeye özen göstermişlerdir.

1924 yılı, Japonya'daki Türk-Tatarlar için bir dönüm noktası olmuş ve aslen Başkurt Türklerinden olan ünlü Kurbanali ailesinden, Muhammed Abdulhay Kurbanali Tokyo'ya gelmiştir.²⁷ Kurbanali iç savaş günlerinde Beyaz kuvvetlerle işbirliği yapmış ve daha sonra onlarla beraber Uzak Doğu'ya Japonya kontrolündeki topraklara gelmiştir. Burada Japonlarla ilişkiye geçen Kurbanali, Dairen'de Japonlarca işletilen Güney Mançurya Demiryollarında tercüman olarak çalışmıştır. Amerikan istihbarat raporlarına göre Kurbanali Japonya hesabına çalışan bir ajandır ve Mançurya'da Japon istihbarat okulunda Rusça ve Türkçe dersler vermiştir.²⁸ 1924 yılında kendine bağlı bir grupla Tokyo'ya gelen Kurbanali'nin buradaki faaliyetleri incelendiğinde, Japonların onu kendi İslâm politikalarını yürütmek için bir araç olarak kullandıklarını görmek mümkündür. Kurbanali ve yanındaki grubun Japonya'ya gelişi ile buradaki Türk-Tatar nüfusu da artmış ve kendi hâllerinde sürdürdükleri yaşamları değiştirmeye başlamıştır. Tatarlar eskiye göre daha organize ve birlik içinde hareket ederek her fırsatta bir araya gelmeye özen göstermişlerdir. 1925 Ocak ayından itibaren düzenli olarak birlikte Cuma namazları kılınmaya başlanmış, bu yıl aynı

²⁶ F.O 262/1621 Mikروفilm s. 52, Public Record Office.

²⁷ Muhammed Abdulhay Kurbanali (Kurbanaliyev) 1889-1972 Rusya'da Orenburg'a bağlı Çelyabi (Çelyabinsk)'de doğmuştur. Başkurtların Barın-Tabın uruğundandır. Babası Ubeydullah İşan, Midyak köyünden zengin bir molladır. Japonya'ya gelmeden önce Başkurdistan'da Monarşi (Rus Çarı) taraftarı olarak milliyetçi güçlere karşı düşmanlık yapmıştır. Ailesinin ve kendisinin dinî kimliğinden yararlanarak etrafında topladığı güçlerle Amiral Kolçak'ın ordusuna katılmış daha sonra Ataman Semenov'un maiyetinde Uzak Doğu'ya çekilmiştir. Baba oğul Kurbanaliler, 1-11 Mayıs 1917'de Moskova'da yapılan Bütün Rusya Müslümanları Kurultayında okunan bir nefretname ile millî ve dinî konulardaki ihanetlerinden dolayı lanetlenmişlerdir. Kurban Ali ile ilgili bilgiler için bkz. Togan (1999: 142, 172, 176, 189, 190); Tahir (1972:50); Ilgar (1990:505-506).

²⁸ O.S.S.R &A 890.2 s. 26.

zamanda Mahalle-i İslâmiye'nin de kuruluş yılı olmuştur. Tokyo'nun ileri gelenlerinin yaşadıkları Shibuya'da kurulmuş olan Mahalle-i İslâmiye, Türk-Tatarların ve Müslümanların oturdukları semtin adı hâline gelmiştir. Kurbanali, başta Tokyo'dakiler olmak üzere tüm Japonya ve Japon denetimindeki topraklarda yaşayan Türk-Tatarları sistemli bir şekilde kontrolü altına almaya çalışmıştır. Onun bu konuda, en azından bir süre için oldukça başarılı olduğunu söylemek mümkündür²⁹.

Nüfusun artmasıyla çocukların eğitim sorunu ortaya çıkmıştır. Yapılan toplantılar sonucunda bir okul kurulmasına karar verilerek Japon hükümetine başvuru yapılmış ve alınan izinle 2 Ekim 1927'de Shin-Okubo Hyakumin-chou 273 numaralı ev kiralanarak, Mekteb-i İslâmiye adıyla okul olarak kullanılmıştır.³⁰ İlk okul seviyesinde eğitime başlayan bu okulda öğrenciler, okuma yazma derslerinden başka, dinî ve millî konularda da ders almaya başlamıştır. Kiralanan bina aynı zamanda mescit ve toplantı salonu olarak da kullanılmıştır. 3 Ekim 1928'de Tokyo Müslüman Demeği kurularak başkanlığına Kurbanali getirildi. Böylece hem okulun müdürlük ve öğretmenlik görevlerini üstlenen, hem de imamlığı kabul ederek dinî liderliği de eline geçirmiş olan Kurbanali büyük nüfuz kazanmıştır. Okul daha sonra ev sahibinin isteği üzerine kapatılmış ve Oukubo'ya, daha sonra da Kashiwagi semtine taşınmıştır. Okulun bu şekilde sık sık yer değiştirmek zorunda kalması hem eğitimin aksamasına sebep olmuş, hem de dinî-millî toplantıların yapılamaması sorununu ortaya çıkarmıştır. Bunun üzerine aileler para biriktirmeye başlamış ve dışarıdan da gelen yardım paraları ile 1931 yılında Yoyogi-Tomigaya semtindeki 1461 numarada kayıtlı binayı satın alarak okulu buraya taşımışlardır. Japon yetkililerin de yardımlarıyla bina, Kurbanali'nin adına tescil ettirilmiştir³¹.

Yeni okul binası, dönemin üst düzey devlet görevlileri ile zengin simalarının oturduğu, Tokyo'nun en iyi semtlerinden birindeydi. Açılış törenine aralarında önemli kişilerin de bulunduğu çok sayıda konuk katılmıştı.³² Öğrencilerin içinde Tokyo'da oturanlardan başka, Japonya'nın diğer şehirlerinde yaşayan ailelerin çocukları, hatta Kore'den gelen Türk-Tatar çocukları da bulunuyordu. Mekteb-i İslâmiye'nin açılış gazete ve dergiler aracılığı ile Rusya ve Çin'de yaşayan Müslümanlara da duyurulmuş ve Japonya'nın İslâm politikaları için iyi bir

²⁹ İdil-Ural davasının önderi Ayaz İshakî'nin Uzak Doğu'ya gelmesiyle Kurbanali liderliği kaybetmiştir.

³⁰ Bu kiralık Japon tarzı ev oldukça küçüktür. 3 küçük odası vardır.

³¹ Japon Diplomatik Arşivi; Zai Honna ni Okeru Shuukyoku Oyobi Fukyou Kankei Zakken, s. 212. Kurbanali daha sonra bu binayı satmaya kalkmış ve karşı çıkan Türk-Tatar bir kişiyle mahkemelik olmuştur.

³² Toplantıya katılan bazı üst düzey konuklar şöyleydi: Başbakan Inukai Tetsuo, İçişleri eski bakanlarından Tokunami, Adalet eski bakanı Ogura Hikichi, yirmi kadar General, otuz kadar milletvekili ve tabii ki Japon milliyetçilerin babası olarak bilinen Toyama Mitsuru.

propaganda malzemesi olmuştur.

Mekteb-i İslâmiye’de öğrenciler Türk ve Japon öğretmenlerden Tatarca, Rusça, İngilizce öğreniyorlar ve Japonca olarak ilk okul müfredatındaki tüm dersleri de alıyorlardı. Molla Muhammed Abdülhay Kurbanali de din derslerine giriyordu. Ancak eğitimin başlamasıyla birlikte derslerde kullanılan kitapların yetersizliği büyük bir sorun teşkil etmeye başlamış,³³ okuma yazma bilen aileler bu sorunu çözmek için fedâkarlık göstererek derslerde kullanılacak kitapları elleriyle yazıp çoğaltıp ihtiyaç sahiplerine vermişlerdir. Bu sorun 1928 yılına kadar devam etmiş, ardından yeni Türkiye Cumhuriyeti’nde harf devrimi yapılıncaya kullanılamaz hâle gelen eski matbaa kalıpları ile Arapça harfler bir gazeteden satın alınarak Japonya’ya getirilmiş ve Mahalle-i İslâmiye matbaası kurulmuştur.³⁴ Deneme baskılarının tamamlanmasından sonra 1930 yılı Ocak ayından itibaren arka arkaya çok sayıda kitap basılarak Çin’den Finlanda’ya kadar Türk-Tatar topluluklarının yaşadıkları tüm yerlere gönderilmiştir.³⁵ Ders kitaplarının ve dinî içerikli yayınların dışında, Türk ve Müslüman dünyasına Japonya propagandası yapılması için 1932 yılından itibaren *Yeni Japon Muhbiri* adlı bir dergi ile *İlân-ı Hakikat* adlı bir gazete basılmaya başlanmıştır. 1934 yılında ise Japon hükümetinin yaptığı yüklüce bir para yardımı ile Kur’an-ı Kerim basılarak Mısır, Afganistan, Irak gibi 33 Müslüman ülkeye gönderilmiştir.³⁶

Tokyo’daki Türk-Tatar hanımları, doğumlarını Keio Üniversitesi hastanesinde ya da İmperial Üniversitesi hastanesinde yapıyor ve doğan çocukların adlarını imam hastaneye giderek kulaklarına söylüyordu. Erkek çocukların sünnetleri de önceleri Haylar’dan gelen Muhammed Şah Efendi Agiif tarafından yapılmaktaydı. Ancak onun vefatından sonra erkek çocukları 3-5 yaşlarına geldiklerinde Keio Hastanesi doktorları tarafından sünnet edilmeye başlandı.³⁷ Nikâh törenleri de Mekteb-i İslâmiye binasında Türk-Tatar geleneklerine uygun olarak imam tarafından kılıyordu. İkinci Dünya Savaşına kadar olan dönemde yabancılarla evlenenlerin

³³ Daha önce göçmen Türk-Tatar gruplarının kültür merkezi durumundaki Harbin’de en gerekli kitaplar elde yazılıp taş basmada çoğaltılarak okullara dağıtılmıştır. Ancak bu sistem uzun süre devam ettirilememiştir. Bkz Tahir (1971-72:47-48).

³⁴ Türkiye’den satın alınan Arapça harfler sandıklarla Japonya’ya gönderildi. Gümrük bedeli olarak istenen para çok gelince devreye Inukai Tetsuo girerek cüz’î bir miktar para ödenmesini sağladı. Ayrıca matbaa makinesinin alınabilmesi için 500 Japon yeni bağışta bulundu. Bkz. Tahir (1975: 16-17).

³⁵ Matbaada basılmış kitapların tamamına yakını ve bu konu ile ilgili tüm yazışmalar, faturalar ve irsaliyeler kişisel arşivimizde bulunmaktadır.

³⁶ Japon İçişleri Bakanlığı Arşivi: Naimushou Keihokyoku Hen,Gokuhi Gaiji Keisatsu Gaikyo Dai İkkan Dai 5 157-168, 159.

³⁷ Bunun için Bkz. *Tokyo’da Mekteb-i İslamiye’nin On Yıllık Hatırası İçin Düzelmiş Resimler Mecmuası*, Tokyo 1937, 49.

sayısı yok denecek kadar azdır. Fakat Türk kökenlilerle yapılan evlilikler olmuştur³⁸. Millî duyguların kaybolmaması ve çocuklarla gençlere aşılabilmesi için sık sık tiyatrolar tertip edilerek Ayaz İshakî gibi Türk milliyetçilerinin piyesleri sahneleniyor, okulda da Abdullah Tukay gibi millî şairlerin şiirleri ezberletiliyordu.

Türk-Tatarların yaşamlarındaki bu organize hareketlerin Kurbanalî'nin gelişi ile başladığını daha önce belirtmiştik³⁹. Ancak topluluk içindeki herkesin yeni lideri çok sevdiğini ve ona inandığını söylemek zordur. Ailelerin bir kısmı, Kurbanalî'nin despot uygulamalarından ve daha da önemlisi geçmişinden dolayı onun varlığından rahatsızlık duyuyordu. 1931'de yaklaşık 10 aile Kurbanali ile ilişkilerini kesmiştir. Bu durum 1933 yılında Uzak Doğu'daki bütün Türk-Tatarları, İdil-Ural bayrağı altında toplamak ve tek merkezden idare etmek için çalışan Ayaz İshakî'nin Japonya'ya gelmesiyle su yüzüne çıkmıştır.⁴⁰ Ekim 1933'de İshakî Kobe'ye ulaşmış ve buradan başlayarak Japonya'daki Türkleri İdil-Ural Türk-Tatar Kültür Derneği çatısı altında birleştirmeye başlamıştır. Aynı yıl Abdürreşit İbrahim de bir daha ayrılmamak üzere Tokyo'ya gelmiştir. Ülkelerini terk etmek zorunda kalmadan önce tanışmış olan, ancak birbirleri hakkında hiç de iyi şeyler düşünmeyen İshakî ve Kurbanali, ilk temasta -muhtemelen İbrahim'in telkinleri ile- doğrudan bir sürtüşmeye girmemişlerdir. Ancak daha sonra Ayaz İshakî'nin Tokyo'da İdil-Ural Türk-Tatar Kültür Derneği'ni kurmak istemesi ve toplantı için okul binasını talep etmesi ilk kıvılcım olmuş, İshakî'nin isteklerini reddeden Kurbanali onu engellemek için saldırgan bir şekilde harekete geçmiştir. İshakî ve onun Japonya'daki destekçisi Profesör Oukubo, 11 Şubatta Tokyo Izumibashi klüpte bir tanışma toplantısı düzenlemiş, ancak bu toplantı Kurbanali liderliğindeki Beyaz Rus subayları ve aşırı milliyetçi Japonlar tarafından basılmıştır.⁴¹ Ayaz İshakî ve profesör Oukubo saldırıya uğrayarak dövülmüştür. (Özcan,1997: 40) Tüm engelleme girişimlerine ve saldırılara rağmen İshakî, Japonya'dan başlayarak tüm Uzakdoğu'da yaşayan Türk-Tatarların büyük çoğunluğunu İdil-Ural bayrağı altında toplamayı başarmıştır. 1934 yılı içinde peş peşe Tokyo, Nagoya, Kobe, Kumamoto'da derneğin şubeleri açılmıştır.⁴²

³⁸ Kurbanalî'nin baldızının Yozgatlı ünlü Türk ailelerinden Çapanoğullarından, Muhsin Çapanoğlu bey ile olan evliliğini örnek olarak verebiliriz.

³⁹ Kurbanalî'nin Japon üst düzey yetkililerle kurduğu dostluk ve elde ettiği imtiyazlar sayesinde yaptığı işlerde, Abdürreşit İbrahim'in daha önce attığı temellerin önemli etkisi olduğunu unutmamak gerekir.

⁴⁰ Ayaz İshakî'nin Japonya'daki faaliyetleri için bkz. Matsunaga (2003:197-215).

⁴¹ Japon Diplomatik arşivi; Zai Honna ni Okeru Shuukyoku Oyobi Fukyou Kankei Zakken, 115-121.

⁴² İshakî'nin bu başarısı aslında Japonya'nın İslâm politikasını da etkilemiş ve aşırı unsurlar hariç, Japon yetkililerin Kurbanalî'ye olan bakışları da değişmeye başlamıştır. Kurbanalî'nin Türkiye Cumhuriyetine karşı takındığı tavır da Türk yetkilileri harekete geçirmiş ve İshakî'yi desteklemelerine neden olmuştur. Japonya'ya eğitim için giden, fakat hastalanarak ölen Türk

1938 yılı Tokyo Türk-Tatar topluluğu için bir başka dönüm noktası olmuş ve Japon yetkililerin desteği ve yönlendirmesi ile Tokyo Camii açılmıştır.⁴³ Kurbanali ise açılış törenine katılmak bir yana, tutuklanarak Japonya dışına sürgün edilmiştir⁴⁴. Onun ortadan kaybolması ile Japonya'daki Türk-Tatarlar arasındaki buzlar da yavaş yavaş erimeye başlamış ve özellikle Türk Büyükelçiliği'nin çabaları ile Türk-Tatar kimliğinin yerini sadece Türk kimliği almıştır. Derneğin adı da Tokyo Türk Cemiyeti olarak değiştirilmiştir.

Kore savaşının başlamasıyla, Türk hükûmeti de Birleşmiş Milletler ordusuna tugay seviyesinde bir birlikle katkıda bulunmuştur. Yaralanan askerlerimiz Kobe ve Tokyo'daki hastanelere sevk edilerek tedavi edilmiştir. Tokyo ve Kobe'de bulunan Türk-Tatar aileleri büyük bir istek ve fedakârlıkla gazilerimizin yardımına koşmuş, her konuda onlara destek olmuşlardır.⁴⁵ Bu dönemde Türkiyeli askerlerimizle evlenen Türk-Tatar kızları da vardır. 1953 yılında ise Japonya'daki Türk-Tatarların büyük çoğunluğu Türk vatandaşlığına geçmişlerdir⁴⁶.

Japonya'daki Türk-Tatar toplumu, taşıdıkları Türk ve Müslüman kimliğini iyi bir şekilde temsil ederek, olumlu bir Türk imajı yaratmıştır⁴⁷ Siyasî, ekonomik, kültürel alanlarda Türkiye ve Japonya arasında köprü olan Türk-Tatarlar, Türk vatandaşlığına geçince, Uzak Doğu'daki diğer Türk-Tatar toplulukları gibi, yavaş yavaş Türkiye'ye ve buradan da Finlandiya, Avustralya gibi ülkelere göç etmeye başlamışlardır. Türkiye'ye gelenlerin bir kısmı ise daha sonra Amerika Birleşik Devletlerine göç

---

subayı için; O Türkiyeli subay Kemalisttir, dinden çıkmıştır diyerek, cemaati cenazeye göndermemesi ve Japonya'nın desteği ile Türkistan'da Osmanlı Devletini tekrar kurmak üzere Japonya'ya gelen Şehzade Abdülkerim efendi ile olan ilişkisi, Kurbanali'yi Türkiye için de tehlikeli bir kişi hâline getirmiştir. Şehzade Abdülkerim efendi ile ilgili olarak arşiv belgelerine dayanan bir çalışma, hâlen tarafımızdan yapılmaktadır.

⁴³ Japon hükûmeti doğrudan olmasa da, dolaylı olarak maddî yardım yaparak, camii inşa ettirmiştir. Mitsubishi gibi 11 büyük firmanın her birinin 10.000 Yen bağışlaması sağlanmış ve toplanan 110.000 Yen Kurbaali'ye aktararak inşaat yaptırılmıştır. Bu konu ile ilgili olarak Japon Diplomatik Arşivi; Kakukuni ni Okeru Shukyou Oyobi Fukyou Kankei Zakken Kaikyou Kankei Showa .I.2 1 0 2-5 II. Cilt, 204.

⁴⁴ Kurbanali, Mançurya'ya sürgün edilince orada da etrafına taraftar toplamaya çalışmış, ancak II. Dünya savaşının sonlarında Sovyet Rusya'nın bölgeyi işgal etmesi ile tutuklanarak Sibiry'a çalışma kampına sürülmüştür. Yaklaşık 10 yıl kadar çalışma kampında tutulan Kurbanali 22 Ağustos 1972'de ölmüştür.

⁴⁵ Kobe Türk-Tatarları, Tokyo'dakilere oranla daha sakin bir hayat geçirmiş ve Ayaz İshakî'yi desteklemişlerdir. 1935 yılında Hint Müslümanları ile birlikte uğraşarak bir cami ve okul açmışlardır.

⁴⁶ Birkaç aile A.B.D ve Japon vatandaşlığına geçmiştir. Japonya'da varlıklarından haberdar olduğumuz, ancak sayıları bir-iki aileden ibaret olan Hıristiyan Türk-Tatarlar ile ilgili maalesef bilgimiz yoktur.

⁴⁷ Japonya'da 1950'li yıllarda Yusuf Toruko namı ile tanınan ünlü bir güreşçi vardır. Ondan başka medya ve sanat dünyasında isim yapmış Türk-Tatarlar da bulunmaktadır..

etmiştir. Japonya'da ise hâlen 10-15 kadar aile bulunmakta ve Uzak Doğu'daki Türk-Tatarların tarihini yaşatmaktadır.⁴⁸

Kaynaklar

- AKÇORA İnyetullah (1972) Mukden Şehrindeki Tatarların Dini ve Milli Cemiyeti. *Kazan*, 7-8, Yıl II, 97-99.
- ANDERSON Benedict (1983) *Hayali Cemaatler*. İstanbul.
- BAKICH Olğa (2000) Emigre Identity: The Case of Harbin. *The South Atlantic Quarterly* 99.1, 51-73.
- BADAY İbrahim (1976) İbrahim Baday'ın Harbin Hatıraları. *Kazan*, 18, 44-46.
- CHERNOLUTSKAYA Elena (2000) Religious Communities in Harbin and Ethnic Identity of Russian Emigres. *The South Atlantic Quarterly* 99.1, 79-96.
- ÇAĞATAY Saadet (1976) İdil Ural Üzerine Yeni Bir Eser. *Kazan*, 18, Yıl VI, 8-11.
- DEVLET Nadir (1998). *1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi*. İstanbul.
- ERKYN Hüseyin Can (2002) Japonya'da Türkiye Bilgisinin Oluşumu. *Tarih ve Toplum*, 218, İstanbul, 24-34.
- ERKYN Hüseyin Can (2003) Japon Gezgin İenaga Toyokichi'nin 1899-1900 Hatıratı. *Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi*, No: 13, Ankara, 237-243.
- ESENBEL Selçuk (2003) Japanese Perspectives of the Ottoman World. *The Rising Sun and the Turkish Crescent*, İstanbul. 7-42.
- HAYİT Baymirza (1975) *Türkistan Rusya İle Çin Arasında*. İstanbul.
- HUNTER Janet E (2001) *Modern Japonya'nın Doğuşu*. Ankara.
- ILGAR İhsan (1990) *Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi*. Ankara.
- İBRAHİM Abdürreşit (1987) *İslam Dünyası ve Japonya'da İslamiyet*. (Haz: Mehmed PAKSU) İstanbul.
- KANLIDERE Ahmet (1997) *Reform Within Islam*. İstanbul.
- KURAT A. Nimet (1966) Kazan Türklerinin Medeni Uyanış Devri. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXIV(3-4), 96-194.
- MASON R.H.P (1973) *A History of Japan*. Tokyo: North Melbourne.
- MATSUNAGA Akira (2000) Ayaz İshakî and the Turco-Tatars in the Far East. *The Rising Sun and the Turkish Crescent* içinde, ss. 197-215, İstanbul.
- ÖZCAN Ömer (1997) Uzakdoğu'da İdil-Uralhıların Varlık Mücadelesi. *Toplumsal Tarih*, 8 (48) Aralık, 39-43.
- RORLICH Azade Ayşe (2000). *Volga Tatarları*. İstanbul.
- SARAY Mehmet (1988) *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi*. İstanbul.
- TAHİR Mahmut (1971-72) Uzak Doğu'da Neşriyat Faaliyetlerimiz. *Kazan*, 5, 47-49.
- TAHİR Mahmut (1974) Haylar'daki Türk-Tatarların Dini ve Milli Cemiyeti. *Kazan*, 11, Yıl IV, 35-40.
- TAHİR Mahmut (1975) Uzak Şarkta Dini-Milli Cemiyetlerimiz. *Kazan*, 14, Yıl IV, 41.
- TAHİR Mahmut (1978) Hun Hul Di'de Türk Tatar Cemiyeti. *Kazan*, 22, Yıl VIII, 22-25.
- TAHİR Mahmut (1975) Tokyo'da Matbaa-i İslamiye. *Kazan*, 16, Yıl IV, 15-20.
- TAHİR Mahmut (1975) Mançurya Şehrinde Türk-Tatar Cemiyeti. *Kazan*, 16, Yıl V, 25-26.
- TÜRKOĞLU İsmail (1997) *Sibiryalı Meşhur Seyyah Abdürreşid İbrahim*. Ankara.

⁴⁸ Tokyo'da; Altınbay, Apanay, Muhit, Vahap, Ömer, Kobe'de de Kilki aileleri yaşamaktadır.

TOGAN Zeki Velidi (1999) *Hatıralar*. Ankara.

Tokyo'da Mekteb-i İslamiye'nin On Yıllık Hatırası İçin Düzelmiş Resimler Mecmuası, Yeni Yapon Muhbiri İdaresi, Tokyo, (1937).

WARD Robert E (1964) *Political Modernization in Japan and Turkey*. New Jersey: Princeton University Press.

Arşiv Belgeleri

Gaikou Shiryoukan-Japonya. (Dışişleri-İçişleri Arşivi)

Office Of Strategic Services Research and Analysis Branch-Amerika Birleşik Devletleri.

Public Record Office-İngiltere.

T.C Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi-Türkiye.

Ekler

Konuyla ilgili resimler Tokyo Türk Okulu Arşivi (Mekteb-i İslâmiye)'nden alınmıştır.

[EK I. Harbin Türk-Tatarları Toplu Hâlde](#)

[EK II. Beyaz Rus Ordusu Subayları Japon Askeri Yetkilileri İle](#)

[EK III. Abdürreşit İbrahim, Kurbanalı ve Toyama Mitsuru](#)

[EK IV. Kurbanalı, Toyama Mitsuru ve Japon İleri Gelenleriyle](#)

[EK V. Tokyo Mekteb-i İslâmiye](#)

[EK VI. Tokyo Mahalle- i İslâmiye Matbaası](#)

[EK VII. Giysi İşi Yapan Bir Aile](#)

[EKVIII. Bir Türk-Tatar Giysi İmalâthanesi](#)

[EK IX. Kobe Türkleri Bir 29 Ekim Töreninde](#)

[EK X. Gazilerimiz Tokyo'da Tokyo Türk Cemiyeti Üyeleriyle](#)

[EK XI Abdürreşit İbrahim'in Türk Vatandaşlığından Çıkarıldığına Dair Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinden Alınan Belge](#)

Ali Merthan Dündar

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Japon Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır . Doktorası Türk-Japon ilişkileri üzerinedir.

Adres: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Japon Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Sıhhiye . Ankara . TÜRKİYE. E-posta: merthandundar@yahoo.com

Yazı bilgisi :

Alındığı tarih: 25 Nisan 2003

Düzeltilme için gönderildiği tarih: 30 Haziran 2003

Düzeltilmeden sonra kabul edildiği tarih: 15 Eylül 2003

E-yayın tarihi: 7 Kasım 2004

Çıktı sayfa sayısı: 15

Şekil sayısı: 11, Kaynak sayısı: 31